

Introduktion

*Af Camilla Plesner Horster og
Lærke Maria Andersen Funder*

Renæssancen tog sin begyndelse i 1300-tallets Italien, og den nåede med sine banebrydende ideer til Danmark i det tidlige 16. århundrede. Her vendte danske digtere, kunstnere, kongelige og videnskabsmænd blikket mod det antikke Grækenland og Rom, ansporede af en kulturel bevægelse af lærde, humanisterne. De lod sig inspirere af antikkens ideer i en kulturel brydningstid, der grundlæggende forandrede opfattelsen af kunst, videnskab og samfund for altid.

Men hvordan integrerede man 2000 år gamle tanker i en forandret verden, og hvordan byggede man en lokal, dansk kulturel identitet på Sydeuropas stolte ruiner? Hvad var eksempelvis meningen med en statue af Neptun på Frederiksborg Slot, og hvilken rolle spillede latin i et brev til Christian IV? Hvordan endte romerske mønter i en læges privatsamling i København, og hvorfor gjorde en digter Valby Bakke til musernes bjerg?

Denne bog vil fortælle historien om, hvordan litteraturens former, kunstens udtryk og videnskabens sprog fra det antikke Grækenland og Rom blev så bærende et element i renæssancens samfund, at antikken skulle farve selv fjerne lande mod nord. Vi skal udforske den selvfølgelighed, med hvilken antikken dannede grundlag for menneskers uddannelse og karriereforløb, og med hvilken de gamle sprog, navnlig latin, blev vejen frem i verden. Vi skal se, hvordan antikken blev anskuet som en verden af symbolik og allegori, med hvilken enhver veluddannet europæer kunne beskrive sin verden, sine værdier og sin egen berettigelse.

Antikken havde været en integreret del af de nordiske kulturer længe og var ankommet med kristendommen. Men da renæssancens drøm om at genoplive antikkens højkultur bredte sig nordpå, fik antikken en anden rolle og ændrede karakter i vores lands tidlige historie. Latin vedblev at være kirkens sprog, men man læste andre tekster end i tidligere århundreder og interesserede sig også mere for den materielle arv fra antikken – under stor indflydelse af de humanistiske strømninger fra Italien og Tyskland. Som vi skal se i denne bog, blev antikkens eget formsprog noget, man aktivt stræbte efter i renæssancens Europa, et statussymbol, som blev debatteret åbent og inderligt, og som man stolt prydede sig med, selv heroppe under fjerne himmelstrøg.

Vi skal følge antikkens veje til renæssancens Danmark. Det er veje, der starter i renæssancens Italien, hvor veluddannede mænd

Kort over Danmark fra THEATRUM ORBIS TERRARUM (1570) af Abraham Ortelius.

begyndte at se nye nuancer i de ældgamle tekster – både tekster, man havde kendt gennem årtusinder, og glemte tekster, man gen fandt på gamle biblioteker. I Italien skal vi lære humanismen at kende og opleve, hvad det var for nogle detaljer, man nu fik øjnene op for i de gamle bøger. Vi skal møde muserne, de ni antikke gudinder for kunstnerisk og videnskabelig inspiration, der atter blev påkaldt af renæssancens humanister for at støtte dem og styrke dem i deres stræben for at overgå de antikke forbilleder. De ni gudinder var døtre af den øverste gud, Zeus (i den latinsprogede tradition Jupiter), og den personificerede erindring, Mnemosyne. De blev forbundet med en række forskellige lokaliteter i Grækenland, bl.a. området Pieria i det nordlige Grækenland nær Thessalien, hvor digteren Hesiod fortæller, at de blev født. Denne egn gav dem tilnavnet *pierides* (pierider eller ”pierinder”, som digteren Jens Steen Sehested kalder dem, dvs. kvinder fra Pieria), som fulgte dem, selv da resten af Europa tog dem til sig. Muserne havde også sæde på bjerget Helikon i Bøotien i Grækenland lidt nord for Athen, og i litteraturen færdes de også ofte i dalen Tempe i Thessalien sammen med deres fører, guden Apollon, eller på bjerget Parnassos, hvor byen Delfi husede hans kendte orakel. Ud over Apollon og muserne blev også Pallas Athene, gudinden for håndværk og visdom, med tiden opfattet som kunstens og videnskabens beskytter.

I 1560 mente den danske digter og teolog Erasmus Lætus, at tiden var moden til at invitere muserne til Danmark. Han mente altså, at danskernes kunstneriske og videnskabelige niveau i hans egen tid havde en international standard, og de ni gudinder skulle nu finde sig til rette i et ganske anderledes landskab:

Pierides, Heliconæ sacro quas numine montem
Incoluisse ferunt, Graiasque habitare per urbes:
Cùm magnæ primùm florerent Palladis acri
Ingenio Tempe, et rerum potirentur Athenæ:
Dicite, Valbyaco diductum cespite Carmen,
(...)

Dicite, nec gelidi sonitus Aquilonis et imbres
(Horrisono quamuis insurgant æquora fluctu
Nec subeant pontum geminati luce Triones.)
Exhorrere deæ, nec aquas metuisse, uelitis.
(Lætus, *Bucolica* 7, vv. 1-12)

I, Pierinder, som sagnet fortæller engang havde bolig
sammen med guden på Helikons bjerg og i Grækenlands byer,
dengang da Tempe var blomstrende grundet den mægtige Pallas'
strålende evner, og dengang Athen dominerede alting;
syng en sang, lad den brede sig ud fra bakken i Valby,
(...)

syng og, gudinder, beslut, at hverken den isnende nordvinds
larm eller regnskyl kan skræmme jer, eller at vande må frygtes
(selvom havene hæves af bølgenes hæslige hvæsen,
og selvom Lille og Store Bjørn ikke går ned under havet).

Men musernes og antikkens veje gik ikke direkte fra Grækenland
– eller for den sags skyld Italien – til Danmark. De gik forbi store
nederlandske og tyske humanister og universiteter, som danskerne
besøgte og uddannede sig ved. På vejen forbi disse lærde blev huma-
nismen, og dermed antikken, flettet sammen med en anden ulmen-
de bevægelse: reformationen. Vi skal i Nederlandene opleve dette
møde mellem antikken og reformationen for at forstå den særlige
form, humanismen havde, da den ankom hos os.

Antikken rejste ad veludbyggede veje op mod os. Europa var
knyttet sammen af mennesker og bekendtskaber, og humanisterne
var bevidste om styrken i dette netværk. Vi vil i denne introduktion
fortælle om humanisternes begreb *Res publica litterarum*, ”lærdoms-
fællesskabet”, som forbandt lærde over hele Europa via litteratur,
uddannelse og breve takket være det akademiske fællessprog; latin.
Lærdomsfællesskabet er dermed et billede på de veje, ad hvilke an-
tikken vandrede mod nord. Siden vil bogens kapitler vise enkeltper-
soners forskellige tilknytninger til dette internationale lærdomsfæl-
lesskab.

*Stik af Apollon og muserne
på bjerget Parnassos.*

*Robert Boissard (ca.
1570- ca. 1597) efter
forlæg af Jean-Jaques
Boissard fra*

PARNASSUS BICEPS
(1601).

Antikken fik hjælp på sin rejse fra mange forskellige kanter. En særlig pondus havde dog den hjælp, som blev ydet af samfundenes mest velstående og indflydelsesrige. Antikken gav i renæssancen meget stærke og håndgribelige argumenter til dem, der beherskede dens udtryksformer: Humanisterne talte et sprog, der kunne bruges til at understøtte krav på magt og indflydelse. Vi vil her i introduktionen opridse, hvordan antikken blev hjulpet på vej og formet af rige og magtfulde mæcener, dvs. støtter af kunst og videnskab.

Endelig vil vi her skitsere, hvordan antikken i renæssancen hurtigt blev en størrelse, som trængte ind i kernen af samfundet, hvordan den blev en autoritativ stemme i udformningen af alt fra styreformer til tro og værdigrundlag og kom til at præge Europas kultur for eftertiden.

Renæssancehumanismen handler om at danne mennesket. Den humanistiske bevægelse bestod af mennesker, der fandt, at de ved at granske antikkens tekster, kunst og arkitektur, det være sig fra demokratiets opståen i oldtidens Grækenland til kristendommens tidlige år i Rom, fandt et ideal, som de fascineredes af og ønskede at spejle sig i og bygge videre på. Vi vil i denne bog følge antikkens veje ind i det danske samfund gennem fortællingerne om otte humanister. Der er tale om meget forskellige mennesker, der brugte antikken på forskellige måder, fra forskellige positioner i samfundet, inden for forskellige fagområder og for at opnå forskellige mål. Men inden vi kan lære vores hovedpersoner bedre at kende, skal vi kaste et blik ud over de samfundsstrukturer, som vores danske humanister agerede inden for.

RES PUBLICA LITTERARUM LÆRDOMSFÆLLESSKABET

Latin var fuldstændigt grundlæggende i renæssancens uddannelsessystem. Det var det akademiske *lingua franca*, fællessprog, og var undervisningssprog på mange af Europas skoler, gymnasier og universiteter. Gennem latin kunne lærde fra hele Europa således

kommunikere på tværs af nationalsproglige grænser og skabe et internationalt fællesskab, der blev kendt som *Res publica litterarum*, ”lærdomsfællesskabet”. Men det var ikke kun selve sproget, man fik en uddannelse i. Kendskabet til latin medførte også kendskab til en række traditioner og begreber og betød, at der på tværs af *Res publica litterarum* var et fælles værdigrundlag defineret af humanismens version af antikken. Dette værdigrundlag blev etableret allerede i det kirkelige grundskolesystem, latinskolerne, som de blev kaldt.

Netop i kirkens latinskoler havde det latinske sprog også i middelalderen haft en plads i Danmark, men i renæssancen skete der et grundlæggende skred i, hvilke tekster der blev læst og hvorfor. Grundstenene for renæssancens europæiske skolevæsen var ”de syv frie kunster”, *artes liberales*, et fagsystem etableret i antikken og overleveret gennem middelalderen. De syv frie kunster var i realiteten syv fag, som var opdelt i to hovedkategorier: de sproglige *trivium*fag (de tre veje) – grammatik, retorik og logik – og de matematiske *quadrivium*fag (de fire veje): aritmetik, geometri, astronomi og musik. Som følge af humanismens indflydelse på uddannelsesinstitutionerne blev *trivium*fagene i renæssancen de centrale skolefag. Man begyndte at vægte uddannelse i antikkens litteratur og historie i tillæg til grammatikken, retorikken og logikken, og undervisningen fokuserede i højere grad på læsning af originale antikke tekster af blandt andre Cicero, Sallust og Vergil, der fungerede som stil-mæssige eksempler på det bedste latin; man lærte altså latin direkte af romerne selv! I løbet af det 16. århundrede blev der i Danmark udgivet latinsk-danske ordbøger, der skulle hjælpe eleverne med at beherske det akademiske *lingua franca*: Christiern Pedersens *Vocabularium ad usum dacorum* fra 1510 og Mads Pors’ *De nomenclaturis Romanis recens Danice factis* fra 1594. Disse to udgivelser, på hver sin side af reformationen i 1536, viser os, at humanismens værdier om dannelse var nået til Danmark. Pedersen foregreb med udgivelsen af den første latinsk-danske ordbog den reform af skolerne, som indgik i kirkeordinansen fra 1537, hvor man løftede de danske latinskoler ud af middelalderen og indførte undervisning, der baserede sig på et humanistisk pensum og pædagogik. *Vocabularium ad usum dacorum* var, i modsætning til middelalderens grammatiske lærebøger, en

systematisk alfabetisk ordbog, der skulle gøre latinen lettere tilgængelig for de studerende, ja nærmest gøre den til et hverdagsprog, som Pedersen selv siger i indledningen:

Habetis in hoc libello adolescentes optimi ad latinum sermonem magnum (ni fallor) adiumentum quandoquidem optima queque vocabula quotidiano pene usui applicanda ex Catholico, Calepino ceterisque latine lingue interpretibus longe doctissimis hic in unum collecta sunt.

(Pedersen, forord)

I denne lille bog har I, bedste unge mennesker, (hvis jeg ikke tager fejl) et godt hjælpemiddel til det latinske sprog, idet det bedste ordforråd, som kan anvendes næsten i daglig brug, er samlet her under ét fra Catholicon, Calepinus og andre af de allerlærdeste fortolkere af det latinske sprog.

I Pors' ordbog *De nomenclaturis Romanis recens Danice factis* udgivet godt 80 år senere, ser vi, hvordan humanisternes interesse for oldgræsk er nået til Danmark. For Pors' værk var tresproget, og alle ord blev gengivet på både dansk, latin og oldgræsk. Den humanistiske vægtning af antikke tekster som autentiske kilder til viden blev understreget af, at Pors for hvert ord refererede til en klassisk latinsk forfatter, som brugte ordet. Latinskoleeleverne i Danmark og på tværs af Europa og uagtet deres religiøse tilhørsforhold fik således en grunduddannelse, der fokuserede på antikkens sprog og kulturelle tankegods.

Oldgræsk blev i løbet af renæssancen tillagt en mere og mere central rolle af humanisterne, både fordi det var Det Nye Testaments oprindelige sprog, og fordi det var nøglen til den oldgræske filosofi og episke digtning. Med Christian IV's skoleforordning fra 1604 kom oldgræsk på skemaet, og i 1620 oprettede man de første danske gymnasier: En videregående uddannelse, der skulle forberede de kvikkeste hoveder til universitetet. Antikkens sprog og litteratur spillede også en central rolle her, og de unge studerede i tillæg til

latin og oldgræsk nu også hebraisk. Antikken spillede altså fra starten af en rolle i de danske gymnasier, og gymnasiet er endnu i dag et af de steder, hvor de fleste stifter bekendtskaber med stemmerne fra antikken; det skal vi reflektere over mod bogens afslutning. Man kunne fortsætte sine studier på Københavns Universitet, men det var også almindeligt, at de unge mænd efter latinskolen eller gymnasiet drog ud i Europa for at læse, gerne på flere forskellige universiteter.

Netop fordi skoleuddannelserne i Europa i høj grad var standardiserede, kunne en ung, veluddannet mand indgå i akademiske miljøer på tværs af kontinentet; en dansker havde grundlæggende de samme forudsætninger for at læse på universitetet i Wittenberg eller Paris som en tysker eller en franskmænd. Denne *peregrinatio academica* (dannelsestog) var en fast del af den bedre europæiske borgerskabs uddannelse af deres sønner. Ikke blot sikrede den, at de unge mænd fik mulighed for at uddanne sig på de bedste gymnasier og universiteter, den medvirkede også til at skabe og opretholde det så uundværlige netværk af lærde borgere på tværs af Europas grænser. For mens de unge mænd uddannede sig, mødte de også hinanden og skabte livslange kontakter og venskaber, der blev holdt ivrigt i live gennem brevskrivning – på latin naturligvis.

Reformationen havde fra 1517 delt Europa i to: et katolsk sydvest og et protestantisk nord. Selvom de religiøse konflikter skabte dybe skel, formåede humanisterne at etablere et netværk, *Res publica litterarum*, lærdomsfællesskabet, nærmest en nation af lærde på tværs af landegrænser, krigsførende nationer og religiøse skel. *Res publica litterarum* var beboet af mænd fra hele Europa og baseret på humanisternes dannelsesværdier. I denne ”nation” var borgerskab ikke betinget af tro eller politisk ståsted; passet blev udstedt på baggrund af ens evner som digter, historiker eller videnskabsmand. I dette dynamiske forum blev viden udvekslet og udbredt, meninger delt og diskuteret, og nye ideer testet, forkastet eller accepteret. Selvom de lærde i renæssancen var ganske mobile, og lange udenlandsrejser var almindelige, så var kernen i *Res publica litterarum* dagliglivet. Gennem omfattende og langvarige brevvekslinger diskuterede man ideer om videnskab, kunst og politik. At skrive

breve var derfor en alvorlig sag i renæssancens Europa. Det var den eneste måde, hvorpå man kunne kommunikere med mennesker, man ikke omgikkes i hverdagen. Og man smed ikke bare et brev ud, når det var læst. Det var det alt for værdifuldt til. Nej, mange humanister havde store brevarkiver, hvor man både gemte breve fra sine medborgere, men også kopier af sine egne. Breve var en effektiv kommunikationsform, der ikke blot involverede to personer, men inddrog mange af lærdomsfællesskabets borgere på én gang:

Arngrims forsvarsskrift sender jeg dig i det manuskript, som han sendte hertil med det formål, at det skulle offentliggøres i trykken, men jeg finder ingen, der har i sinde at vise sig villig dertil ... Jeg vedlægger hans brev til mig, for at du kan se, hvad tanke han har gjort sig, og hvor alvorligt han presser på med at få det udgivet, hvilket jeg er ked af ikke at kunne sørge for. Hvis du synes, så vis det til Dr. Meursius med min skyldigste hilsen; skulle han finde anledning til at skrive til Janssonius, som jeg hører udgiver hans værker, ville han måske ikke være uvillig til at undersøge, hvorvidt denne vil tage sig af udgivelsen.

(Worm til Stephanius, brev 699, 7. februar 1638)

Dette uddrag fra et af professor i medicin ved Københavns Universitet Ole Worms breve viser os, hvordan breve i renæssancen blev brugt til at kommunikere mellem flere mennesker på én gang og i mange led. Den islandske præst og historiker Arngrim Jonsson har sendt et manuskript og et brev til Worm i København i det håb, at han kan hjælpe med at få det publiceret. Både manuskript og brev sender Worm videre til sin ven Steffen Hansen Stephanius, historiker og professor ved Sorø Akademi, og beder ham om at vise det til Johannes Meursius, en hollænder, der underviste ved Sorø Akademi. Worm håber nemlig på, at Meursius vil kontakte Johannes Janssonius, der er bogtrykker i Nederlandene, og som måske kan overtale til at trykke Jonssons værk. På disse få linjer får Worm altså

skabt en forbindelse fra Hólar til Amsterdam gennem sit netværk af lærde kolleger. Og grunden til, at vi overhovedet har Worms brev til Stephanius, er, at Worm havde et omfattende brevarkiv, hvoraf knap 1800 breve er bevaret – og Worm og hans kolleger korresponderede selvfølgelig på latin. Jonssons projekt lykkedes; hans værk om Islands historie *Specimen Islandiae Historicum* udkom på Janssonius' forlag i 1643. Og Ole Worm gør både sin indflydelse på og beundring for værket tydelig ved at bidrage med et lille digt efter indledningen, der hylder Jonssons evner som historiker.

Således kunne medlemmer af *Res publica litterarum* støtte hindens projekter og promovere ideer eller en kommende stjerne på digtningens, historieskrivningens eller anatomiens himmel. Men uden penge kom man sjældent langt. Rejser og uddannelse var dyre fornøjelser, og selvom ens kolleger kunne hjælpe en med husly og anbefalelsesbreve, så var man nødt til at søge økonomisk støtte andetsteds: hos kongen, kirken eller adelen. Men hvilken interesse kunne en mægtig konge have i at støtte en ydmyg digter eller en ukendt teolog?

MÆCENER

Som vi har set, når humanisterne vidt omkring i Europa gennem deres netværk af korrespondenter. Men den humanistiske bevægelse rækker også langt ind i samfundenes magtstrukturer. Både i det katolske 1300- og 1400-tals Italien og i reformationstidens Nord-europa i 1500- og 1600-tallet har mange af renæssancehumanismens frontfigurer tætte forbindelser til kirken, ofte selv med indflydelsesrige positioner, til uddannelsesinstitutionerne og til konger og fyrster. Humanismen vedrører både paven og reformatorerne. Det er en bevægelse, der udspringer af litterære og kulturelle ambitioner, men den er også knyttet uadskilleligt til magten, samfundet og international politik. Danmark blev i lange perioder regeret af mænd med humanistisk dannelse: Blandt andre vores egen Christian IV havde en solid humanistisk uddannelse, hvor han som ung var blevet trænet i at skrive breve, som det passer sig for en fyrste, og havde fået stor indsigt i antikken, så han kunne begå sig behændigt

i den enorme symbolik, som der var knyttet til antikkens historie, mytologi og religion. Christian IV var en meget aktiv velynder, der forstod den indflydelse, han kunne udøve gennem kunst, videnskab og litteratur, og bestilte i løbet af sin regeringstid eksempelvis ikke mindre end to danmarkshistorier, der hyldede Danmarks stolte fortid og kastede smuds på arvefjenden på den anden side af Øresund: Sverige. Vi kan faktisk se i den unge Christian IV's latinske brevstille, at det var et af de emner, som han øvede sig i at skrive om, og allerede som 14-årig skrev den unge konge denne øvelse i at give et pænt afslag, i en situation, hvor han nok har skullet forestille sig at være blevet opfordret af en bekendt til at ansætte en ung mand i en ledig stilling:

huic honestæ tuæ petitioni, libenter annuissem, sed hoc mihi impedimento erat, quòd paulo antequam literæ tuæ mihi redditæ sunt, frater tuus compellauit me de alio quodam probo et insigniter docto adolescente, cui meam promisi operam, cum, quantum in me fuerit, prouehere. ideo peto hac vice, velles me excusatum habere. si paulo ante animum tuum intellexissem, in hoc negotio non tibi defuissem, neque deero alias occasione data, quod certo tibi persuasum habeas.

(Christian IV, brevstil 18)

Denne respektable anmodning ville jeg gerne have imødekommet, men det har hindret mig, at kort før dit brev blev overbragt mig, trængte din broder ind på mig angående en anden retscaffen og bemærkelsesværdigt lærd ung mand, hvis karriere jeg lovede at støtte af al min magt. Derfor beder jeg dig til gengæld have mig undskyldt. Hvis jeg tidligere havde kendt din holdning, ville jeg ikke have svigtet dig i denne sag, og jeg vil heller ikke gøre det en anden gang, når lejlighed gives, vær overbevist om det.

Men hvordan sikrede man sig, at herskerne og deres penge fik øje på en? Mange forfattere og digtere forsøgte at påkalde konger og fyrsters opmærksomhed ved at dedikere værker til dem eller nævne dem i sine værker, gerne med smigrende konnotationer; Bertil Knudsen Aquilonius gjorde Christian IV til en ny kejser Augustus i sin digtsamling *Q. Horatii Manes* (Horats' sjæl) fra 1615. For man kunne godt være meget ambitiøs, når man forsøgte at råbe mæcener op. Erasmus Lætus, der allerede nød Frederik II's gunst, forsøgte at påkalde sig ingen ringere end Elizabeth I's opmærksomhed ved at dedikere sit hyldestdigt fra 1573 til den danske dronning Margrete I, *Margaretica*, til hende. Desværre lykkedes det ikke for Lætus at nå igennem til den travle dronning og opnå hendes anerkendelse i form af økonomisk støtte.

Antikkens formsprog var det sprog, hvormed man bedst kunne promovere sig selv og sit land over for sit eget og fremmede folk. Dette formsprog spillede man på i kunst og arkitektur lige så vel som i tale og skrift. Det var derfor vigtigt for enhver fyrste at have dygtige folk omkring sig, der med antikkens formsprog kunne tale fyrstens sag og sprede hans budskab ad forskellige kanaler. Renæssancefyrsten skulle alliere sig med dygtige historikere, der kunne fremstille begivenhederne i et for dem gunstigt lys. De skulle have kontakter til de dygtigste billedhuggere og arkitekter. Og de skulle ikke mindst have de bedste digtere i stald. Digtere var med til at præge de værdier, der tegner et samfund, fremhæve dyder og laster, besynge mennesket, Gud og naturen i de rette toner. I renæssancen er mange forfatteres og digteres karriereforløb blevet bestemt af, om man formåede at gøre sig nyttig for indflydelsesrige personer, og spirende talenteres uddannelse er blevet bestemt af, om f.eks. en konge var overbevist om en ung mands evner og valgte at støtte ham økonomisk, så han kunne uddanne sig og en dag blive en ressource for kronen.

At de, der havde penge, interesserede sig for at støtte talenter, er et fænomen, som den klassiske tradition har kendt siden biblioteket i Alexandria, den store oldgræske forsknings- og litteraturinstitution grundlagt og sponsoreret af det hellenistiske dynasti Ptolemæerne. Dynastiet regerede Egypten efter Aleksander den Stores

død i 323 f.Kr. til 30 f.Kr., hvor landet blev erobret af en ung kejser Augustus, der endnu gik under navnet Octavian. I det antikke Rom fulgte Augustus, nu kejser og en dreven politiker med sans for kunstens magt, deres eksempel og lod sin allierede, den umådeligt rige politiker Gajus Mæcenat, samle en gruppe af store digtere omkring sig, heriblandt Vergil og Horats. På Augustus' vegne støttede Mæcenat disse digtere økonomisk, så kunsten kunne blomstre under hans vinger – og i kejserens politiske interesse. Efter Mæcenat har vi stadig i dag begreberne ”en mæcen” og ”et mæcenat” om dem, der støtter, og det at støtte kunstnere. I denne bog vil vi se, hvor ofte det er kontakten til magtens mænd, der er med til at afgøre skæbnen for dygtige kunstnere, og hvor ofte disse kunstnere til gengæld er med til at forsegle de mægtiges magt. Vi vil altså se, hvordan humanismens litterære projekt er knyttet sammen med historiens gang i kraft af det enkelte menneskes muligheder for at blive til noget i livet.

Vergil overdrager sit værk GEORGICA til Mæcenat. Miniature fra fransk manuskript. Anonym kunstner, det 15. århundrede.

ANTIKKEN I EFTERTIDEN

Kongernes, kirkens og magthavernes interesse i antikken styrkes i renæssancen af en tradition for at gribe tilbage til antikken, når man skulle retfærdiggøre sin position, sine værdier eller sin kultur. I antikken havde Athen etableret verdens første demokratiske styre efter skiftende perioder med tyrannier, og Rom var gået fra kongedømme til en stolt republik og endelig til det kejserdømme, under hvilket riget skulle ekspandere til enorm størrelse. De antikke tekster er en nærmest udtømmelig kilde til dybfølte og blodige bataljer – både på skrift men også på slagmarken – om de bedste statsformer. Den italienske humanist Leonardo Bruni var en af de første, der for alvor forstod at bringe denne antikkens debat om statsformer ind i sin egen samtid på en meget konkret måde. Han var fra Firenze, som på den tid havde en republikansk statsform, og som havde mange konflikter med monarkiet i Milano. Hans forfatterskab knytter overalt an til den romerske republik – modsat det senere kejserdømme. Med en biografi over Cicero, en af det antikke Roms store forkæmpere for den ellers smuldrende republik, og

med både et historieværk om Firenze og en hyldesttale til Firenzes pris, der trækker tråde til det republikanske Rom, bliver antikken det fundament, på hvilket hans egen kamp for byens ædle statsform bygger.

Kristendommen er et andet helt centralt sted, hvor antikken smelter ind i samtiden. Nok er de fleste antikke forfattere fra tiden før kristendommen, og kun fantasien sætter grænser for, hvilke komplikationer der kan opstå mellem de to. Men antikken er også

tiden, hvor den kristne kirke blev grundlagt i Europa, og kirkefædrene, som skrev de første autoritative kirkelige tekster, og som formede den unge kirke, levede og skrev i den antikke verden. Og mange store, toneangivende humanister i den europæiske historie var primært teologer, såsom nederlandske Desiderius Erasmus og Luthers Wittenberg-kollega Philipp Melanchthon, der skulle få enorm indflydelse på humanismen i Danmark.

I denne bog skal vi se antikken og teologien smelte sammen. Og vi skal se antikken smelte sammen med vores nordeuropæiske samfund. Men vi skal også se, at udvekslingen mellem antikken og renæssancens Danmark ikke blot forandrede den danske kultur. Antikkens ideer og udtryksformer blev samtidig forandret og tilpasset deres nye danske kontekst, så antikken gennem renæssancen får sit helt eget, danske udtryk.

Portræt af Leonardo Bruni af Antonio Maria Crespi/”il Bustino”. Datering ukendt.

BOGENS HOVEDPERSONER

Gennem bogens ni kapitler vil vi møde otte renæssancemænd og udforske deres skelsættende møde med antikken og humanismen. Vi vil zoomer helt ind på enkelte personers brug af antikken og opleve vekselvirkningen mellem personlige fortolkninger af antikken og dennes rolle i større kulturelle strømninger, såsom samleraktivitet og digtning.

Først skal vi i Marianne Pades (professor, klassisk filolog, direktør, Det Danske Institut i Rom), Camilla Plesner Horsters (adjunkt, klassisk filolog, Aarhus Universitet) og Lærke Maria Andersen Funders (postdoc, klassisk arkæolog, Aarhus Universitet) kapitel møde italienske Francesco Petrarca, kendt som humanismens fader, der gennem sit dybe og originale engagement med antikken, dens litteratur og materielle kultur kom til at formulere en forståelse af antikken og dens potentiale både som fortid, nutid og fremtid, der prægede Europas kulturliv i de følgende århundreder.

Derefter bevæger vi os til Nederlandene. Her vil Annet den Haan (postdoc, klassisk filolog, Aarhus Universitet) i sit kapitel om humanisten og teologen Desiderius Erasmus af Rotterdam vise os, hvordan hans udgivelse af Det Nye Testamente på græsk skabte teo-

logiske kontroverser, der gav genlyd i hele Europa, og hvordan hans humanistiske projekt bragte ham i konflikt med både den katolske kirke og den gryende protestantiske reformationsbevægelse.

Morten Fink-Jensen (lektor, historiker, Københavns Universitet) fører os med sit kapitel til reformationens Danmark, hvor lit-

teraten og humanisten Christiern Pedersen var en central skikkelse, da reformationens revolutionære tanker blev omsat til en ny pædagogisk undervisningsmodel i landets latinskoler og gjorde Cicero, Vergil og Ovid til pensum for alle elever i de følgende århundreder.

Erasmus Lætus, professor i teologi ved Københavns Universitet, brugte antikken til et helt anderledes og personligt projekt; Trine Arlund Hass (lektor, klassisk filolog, Aarhus Universitet) viser os, hvordan Lætus gennem sine raffinerede hyrdedigte skabte et komplekst litterært univers, der integrerede antikke personer, begreber og idealer i Lætus' samtid og iscenesatte ham som dannet humanist i en dansk kontekst. Som Camilla Plesner Horster viser, forsøgte også Mads Pors at indarbejde antikkens ideer i Danmark. Her er det selveste latinens retmæssige hjemsted, der er på spil, for Pors skulle retfærdiggøre sin dansk-latinske ordbog over for kritikere og benyttede antikkens egne retoriske greb i et brev stilet til ingen ringere end Christian IV selv til at retfærdiggøre, at Danmarks skoler burde tage bogen til sig. Da Christian IV overtog Frederiksborg Slot fra sin far, Frederik II, var der ingen tvivl om antikkens berettigelse i Danmark. Thomas Lyngby (forskningschef og museumsinspektør, historiker, Det Nationalhistoriske Museum Frederiksborg Slot) viser os, hvordan slottets arkitektur og indretning bugner af antikke symboler, guder og helte, der får helt unikke og uventede nye betydninger i mødet med den danske kontekst.

Minna Skaftte Jensen (professor emerita, klassisk filolog, Syddansk Universitet) fører os ind i mødet mellem fædrelandskærligheden og det internationale, blandt andet konkurrencen mellem nationalsproget dansk og fremmedsproget latin. For hvilket er ældst og dermed mest ældt? Sprogforskeren og digteren Bertil Knudsen Aqvilonius mente, at dansk ikke bare var ældre end både latin og oldgræsk, men det var faktisk dansk, der havde påvirket de antikke sprog og ikke omvendt. Lægen og oldtidsforskeren Ole Worm samlede genstande fra hele verden til sit *Museum Wormianum*. Lærke Maria Andersen Funder undersøger, hvordan en lille romersk salvekrukke rejste hele vejen fra antikkens Romerrige til renæssancens København og kom til at indgå i en mangeartet samling, nordens første museum, hvis systematik og logik trak på antikke forbilleder.

Bogen afsluttes af Vinnie Nørskovs (lektor og leder af Antikmuseet, klassisk arkæolog, Aarhus Universitet) perspektiverende kapitel, som fortæller historien om gymnasiefaget oldtidskundskab, et resultat af de stadigt tilbagevendende debatter om dannelse, som tog deres begyndelse i renæssancens latinskolereformer.

LITTERATUR

Til introduktionen er benyttet følgende tekstudgaver og oversættelser – med mindre ændringer: Christiern Pedersens forord til *Vocabularium ad usum dacorum* findes online på www.renæssancesprog.dk oversat til dansk af Peter Zeeberg. Ole Worms breve er oversat til dansk af Schepelern. Christian IV's brevstile er udgivet og oversat til dansk ved Chr. Gorm Tortzens initiativ. Uddraget af Lætus' *Bucolica* har Trine Arlund Hass oversat til anledningen, og den latinske tekst er tilgængelig i tekstbasen på <http://renæssancesprog.dk/>. Appel og Fink-Jensen undersøger det danske skolesystem i perioden, og Bach-Nielsen & Appel samt Høiris & Vellev giver indblik i renæssancen. Rasmussen beretter gennem personer og byer om Danmark og reformationen.

- Appel, C. & M. Fink-Jensen (2013). *Da læreren holdt skole. Tiden indtil 1780*. I C. Appel & N. de Coninck-Smith (red.). *Dansk skolehistorie*, bd. 1. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Bach-Nielsen, C. & C. Appel (red.) (2006). *Danmark og renæssancen 1500-1650*. København: Gads Forlag.
- Christian IV (1988). *Liber compositionum – Christian IV's latinske brevstile 1591-1593*, udgivet og oversat af C.G. Tortzen. Viborg: Systime. Online i tekstbasen på <http://renæssancesprog.dk/>
- Høiris, O. & J. Vellev (red.) (2006). *Renæssancens verden – Tænkning, kulturliv, dagligliv og efterliv*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Pedersen, C. (2006-2008). "Vocabularium ad usum dacorum", *Renæssancens sprog i Danmark – En webbaseret ordbogs- og tekstbase om dansk og latin i perioden 1500-1700*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Online på <http://renæssancesprog.dk/>
- Rasmussen, B. (2016). *Danmark og reformationen – i 1500-tallet og nu – Steder, personer, tanker og tekster*. København: Eksistensen.
- Schepelern, H.D. (1965). *Breve fra og til Ole Worm 1*, oversat af HDS under medvirken af Holger Friis Johansen. København: Munksgaard.